

Zorg voor jezelf en de ander

Sieth Delhaas

Avanshogeschool 9 maart 2006

Het interview dat Katja van der Linde met mij maakte voor het Avans-tijdschrift 'Punt' heeft me gewaarschuwd voor een valkuil. Die valkuil is, dat ik als deelnemster aan de Tweede Feministische Golf - die intussen al zo'n twintig jaar achter ons ligt -, jullie als volgende generatie, of zelfs de tweede generatie daarna, kom vertellen hoe jullie het zouden moeten doen. Dat wil ik voorkomen. Maar... intussen ben ik natuurlijk wel uitgenodigd jullie toe te spreken.

Ik probeer het contact met jullie in dit onderdeel van jullie Studium Generale niet nadrukkelijk te aan te gaan als feministe van die tweede feministische golf, hoewel ik wel als zodanig ben uitgenodigd. Ik wil me daarentegen opstellen als docente cultuurwetenschappen.

Mijn aanpak is als volgt. Ik wil een kader maken. Hieruit wordt dan, hoop ik, duidelijk vanuit welke invalshoeken ik het onderwerp van deze middag benader.

Samen terugkijken

a. Met jullie wil ik terugkijken naar de positie van vrouwen van zo'n dertig tot vijftwintig jaar geleden. Dat zouden jullie moeders geweest kunnen zijn. En jullie grootmoeders, die jullie moeders op hun beurt hebben opgevoed en gevormd.

Ik wil ook ingaan op de context van jullie moeders en grootmoeders, dat wil zeggen de maatschappij waarin zij leefden. Op het verwachtingspatroon dat die maatschappij of de kerk bijvoorbeeld, als onderdeel van die maatschappij, van hen had. Ik haal de kerk er met opzet bij. Niet omdat ik hier onder andere als feministisch theologe ben gevraagd. Ik zeg dat meer omdat jullie moeders en vooral grootmoeders in vele

gevallen godsdienstig zullen zijn opgevoed en gevormd. In vergelijking daarmee is jullie generatie enorm gesecculariseerd. Dat betekent dat jullie je waarschijnlijk niet meer kunnen indenken of voorstellen welk een invloed alleen al de kerken op jullie moeders en oma's hebben gehad. En voor degenen die niet weten wat het woord 'gesecculariseerd' betekent: populair gezegd: jullie generatie is veel meer van-god-los dan de vorige generaties. Of gewoon gezegd: jullie zijn in het algemeen geen lid van een kerk, of behoren niet tot een bepaalde religie.

Soms geloven jullie wel in 'iets'. Dat hoorde ik deze week als uitkomst van een enquête.

Tachtig procent van de jongeren gelooft in 'iets' en bidt zelfs. Het verschil is, dat dat geloven

in 'iets' in onze tijd geen be-last-ing meer betekent omdat een kerk daarin geen macht meer uitoefent. Om dat zware woord *macht* maar eens te gebruiken.

Het volgende punt van mijn kader

b. de veranderingen van de generaties van jullie moeders en grootmoeders. De feminisering. Het protest. De voorzichtige of actieve poging om aan de bedilzucht van de directe omgeving of een hele maatschappij te ontkomen.

Het derde deel van mijn kader

c. hoe aan het begin van de jaren negentig van de twintigste eeuw de feministen tot de ontdekking kwamen dat ze zich iets heel belangrijks hadden laten ontfoetselen, namelijk: de zorg. Hoe wij nu leven in een periode van de verkapitalisering van de zorg. Hoe houd je je daarin als hulpverlener, het vak waarvoor jullie hebben gekozen, staande. Sterker: hoe kun je werken aan een feministische ethiek: een goed leven voor allen?

Binnen dat kader wil ik tot slot nog iets toevoegen dat jullie mogelijk in jullie veeleisende werk zouden kunnen gebruiken. En daarna moet er nog volop tijd zijn voor jullie vragen en voor discussie misschien.

De positie van jullie moeders en oma's

'Zorg voor jezelf en voor de ander' heb ik mijn lezing als titel meegegeven. Als ik deze lezing dertig jaar geleden zou hebben gegeven, zou ik hem: 'Zorg voor de ander' hebben genoemd. Als ik toen de titel had gebruikt: 'Zorg voor jezelf en voor de ander', dan zou ik door de eerste de beste toehoorder op mijn vingers zijn getikt omdat ik jezelf op de eerste plaats had gezet: 'zorg voor jezelf'. In de tijd vóór de ideeën en theorieën van de tweede feministische golf, behoorde je jezelf altijd als laatste te noemen. Of beter nog: helemaal niet te noemen. Want jij als vrouw was er om te dienen en gediensig te zijn. In de praktijk van de tweede feministische golf hebben wij, als vrouwen van die vroegere generaties, onszelf geleerd in elk geval ons zelf wel mee te tellen. In de situatie waar jullie in zitten, leerlingen van een opleiding tot hulpverlener, zeg ik met nadruk dat je alshetware verplicht bent jezelf op de eerste plaats te zetten. Waarom?

Wij zijn eeuwenlang in onze cultuur, die sterk beïnvloed is door de christelijke godsdienst geschoold in woorden als: 'Je naaste liefhebben,' Dat is een bijbeltekst (Lucas 10:27). Je naaste liefhebben, betekende altijd en allereerst gediensig zijn. Zorg hebben om en voor de ander. Op zichzelf is dat een goede leefregel. Want 'je naaste liefhebben' betekent, dat je je iets aantrekt van de mensen in je omgeving, in de maatschappij, in de wereld. Het is een

leefregel tegen egoïsme en voor solidariteit. Op vrouwen heeft die regel echter in het algemeen genomen, slecht uitgewerkt. De praktijk van die regel werd: vooral vrouwen moeten voor anderen zorgen. Die opvatting is als het ware een onderdeel geworden van onze cultuur. Dat is vrouwen zelfs als een levenstaak opgelegd. Zorgen als onbetaald werk als huisvrouw en moeder.

Toen wij als vrouwen in de jaren zeventig vanuit de feministische theologie zelf de Bijbel gingen uitleggen ontdekten wij dat er achter die bijbeltekst 'je naaste liefhebben' nog enkele woorden stonden. Namelijk: *als jezelf*. De Bijbeltekst luidt in feite: 'Je zult je naaste liefhebben als jezelf.' Vrouwen hadden dus een halve waarheid gehoord en zij hadden volgens die halve waarheid geleefd. Voor vele vrouwen heeft leven volgens die halve waarheid betekend, dat zij hun hele leven ondergeschikt hebben gemaakt aan dat van anderen. Dat ze slaaf gebleven zijn van anderen. En dat vanuit een godsdienstig perspectief.

Vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw zijn vrouwen, door studie en onderlinge gesprekken, er geleidelijk aan achter gekomen, dat als je als vrouw niet goed voor jezelf zorgt, je dan evenmin goed voor een ander kunt zorgen. Als je er als vrouw niet voor zorgt dat je stevig op je voeten staat, dat je weet wat jouw rechten zijn en dat je weet hoe de wereld in elkaar zit, dat je dan noch voor jezelf, noch voor een ander kunt zorgen.

Voor jullie generatie is het waarschijnlijk al vanzelfsprekend dat je pas kunt leven als je voor jezelf zorgt en je plaats in deze samenleving kent. Ikzelf echter, behorend tot de generaties van jullie moeders en oma's, heb dat, evenals zij pas op latere leeftijd moeten leren. En vele vrouwen zullen dat nog steeds niet hebben geleerd, want lang niet iedere vrouw heeft zich in die feministische discussies gemengd of kunnen mengen, die in de jaren zeventig opkwamen. Die moderne opvattingen van zorgen voor jezelf zijn, onder andere door de invloed van vrouwelijke hulpverleners in de reguliere hulpverlening in jullie studieprogramma terechtgekomen. Maar ik vermoed nog niet voldoende onderbouwd.

Ik hoop van harte dat jullie bijvoorbeeld leren om in je werk rekening te houden met de heel andere persoonlijke en maatschappelijke vorming van oudere vrouwen. Met de nadruk erop dat zij zichzelf meestal op de laatste plaats hebben leren zetten. Als ze ouder zijn geworden en afhankelijk worden van familie, kinderen of hulpverleners, dan zouden hulpverleners moeten beseffen dat deze vrouwen in hun nieuwe afhankelijkheid te weinig aandacht zullen vragen voor zichzelf. Terwijl er vaak juist anders over gesproken wordt. Oudere vrouwen 'zeuren' vaak, zegt men dan. Ja, logisch. Als je altijd gedwongen bent geweest alleen maar aandacht te moeten hebben voor anderen. Het is belangrijk dat deze vrouwen leren - en daar kan de hulpverlener hen bij helpen - zelfrespect op te bouwen.

Voor jullie als werksters en werkers in de zorg is het dus een must om goed voor jezelf te zorgen. Wie zichzelf niet lief heeft, kan niet goed voor een ander zorgen.

Ik hoor al iemand zeggen: daar hoeft je de mensen van deze generatie niet meer voor te waarschuwen: die zorgen al prima voor zichzelf. Die slaan eerder door naar de andere kant. Die zijn al egoïstisch genoeg. Natuurlijk zijn er zulke mensen. Net zo goed als onder oudere generaties. Maar ik denk dat jullie als studenten van deze opleiding je de bijbeltekst mogen inprenten. Of gebruik hem maar gewoon als een spreekwoord: Heb je naaste lief als jezelf. Niet meer en niet minder. En houdt het ook je oudere vrouwelijke cliënten voor om wat meer voor zichzelf te mogen vragen.

De veranderingen in de jaren zeventig

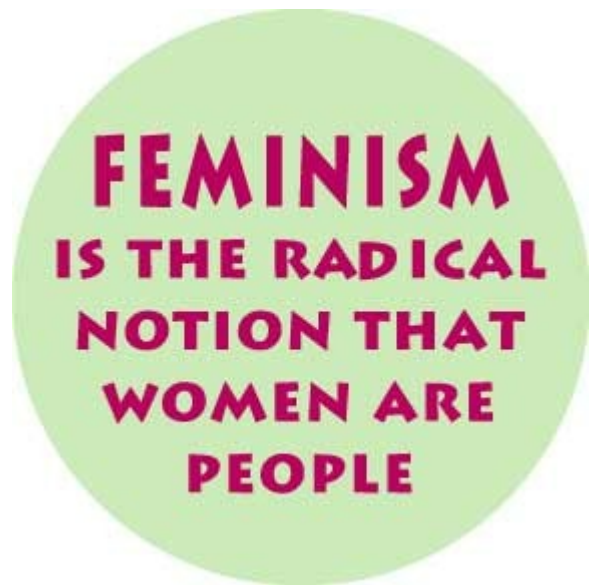
De veranderingen van de generaties van jullie oma's en moeders. De feminisering. Het protest. De voorzichtige of actieve poging om aan de bedilzucht van de directe omgeving of een hele maatschappij te ontkomen.

Het is precies twintig jaar geleden dat er een regeringsnota verscheen over **vrouwenhulpverlening**. Die nota van 1986 was het resultaat van de uitwisseling tussen gewone vrouwen in gespreksgroepen die begon in de jaren 70 over hun eigen reilen en zeilen in hun werk, in het gezin als huisvrouw, als moeder, als echtgenote. En ook tussen vrouwen die een baan hadden. Let wel, die gewone vrouwen waren alleen die vrouwen die enthousiast en actief waren geworden binnen de tweede feministische golf. Feministen dus. Dat was uiteindelijk maar een kleine groep in Nederland. Het waren die vrouwen die begonnen waren over zichzelf na te denken. En dat was in die tijd een hele bijzonderheid. Want, denkend aan wat ik in het vorige punt heb gezegd, vrouwen moesten met anderen bezig zijn.

In en uit die gespreksgroepen kwam langzamerhand een stuk inzicht naar voren hoe het met vrouwen was gesteld in de Nederlandse maatschappij. Je zou kunnen zeggen: die gewone vrouwen formuleerden voor het eerst een stukje theorie over hoe het met vrouwen in Nederland was gesteld. Het was voor het eerst dat vrouwen een theorie formuleerden over zichzelf. De eeuwen daarvoor waren er genoeg theorieën over vrouwen opgeschreven en bestudeerd en verspreid. Het waren theorieën bedacht door mannen. Die klopten nu niet bepaald met de ervaringen en belevingen van vrouwen zelf.

Aan de hand van hun eigen theorieën gingen vrouwen een eigen **vrouwenhulpverlening** oprichten. Het ontstond vanuit een feministische kritiek op de bestaande hulpverlening. De vrouwenbeweging wilde daarmee zeggen: een groot deel, misschien wel het grootste deel van de gezondheidsklachten, zowel lichamelijk, als psychisch, die vrouwen hebben, zijn ontstaan uit maatschappelijke verhoudingen.

Een voorbeeld: Alle mannen kiezen een beroep waar ze zich toe aangetrokken voelen, waar ze geknipt voor zijn. Waar ze hersens voor hebben. Is het dan niet vreemd dat al die miljoenen vrouwen dat verlangen naar die beroepskeuze niet hadden. Aan vrouwen werd niet eens gevraagd wat ze wilden worden. Sterker, vrouwen en meisjes dachten er niet eens over na. Want elk meisje wist: ik ga later trouwen, ik krijg kinderen. En gebeurde dat niet, werd ze niet gevraagd door een man, dan 'schoot ze over'. Zo heette dat. Ze schoot over. En die ongetrouwde vrouwen moesten dan toch zien dat ze zelf de kost verdienden. Een opleiding hadden ze vaak niet gehad, dus kwamen ze terecht in de slechtste banen. Tot in de jaren tachtig was er voor veel van deze vrouwen geen of een slecht pensioentje geregeld. De pensioenfondsen waren alleen ingesteld op mannelijke kostwinners. Kijk, met zulke oudere vrouwen kunnen jullie in je werk te maken krijgen. En dan kun hen misschien beter begrijpen

als ze chagrijnig of zuur zijn. Of als ze allerlei lichamelijke klachten hebben, Als je hun voorgeschiedenis weet. Maatschappelijk onrecht is van invloed op de psychische en lichamelijke gezondheid van mensen.

Maar, om terug te komen op die vrouwen van wie verwacht werd dat ze allemaal huisvrouw werden. Wil dat nu zeggen dat ze niet een verlangen hadden naar een andere invulling van hun leven? Die een andere meerwaarde aan hun leven zou geven?

Er zijn talloze voorbeelden bekend van vrouwen die letterlijk ziek werden, lichamenlijk of psychisch van dat onderdrukte verlangen naar iets waarvan ze zelf geen besef hadden. In die eerste nota van vrouwenhulpverlening staat:

‘De dienende en ondergeschikte positie van vrouwen en het negatieve zelfbeeld dat ermee samenhangt, veroorzaken lichamelijke en/of psychische klachten die door de traditionele hulpverlening als ziektesymptomen worden behandeld.’

Juist in de zelfhulpgroepen, die de vrouwenbeweging oprichtten, schonken vrouwen aandacht aan de specifieke problemen van vrouwen. Er werden langzamerhand groepen opgericht voor specifieke verschijnzelen, die allemaal hun eigen specifieke naam kregen. Om er maar enkele te noemen.

- VIDO: vrouwen in de overgang
- PND: vrouwen met een postnatale depressie
- VMG: vrouwen en medicijngebruik

De groepen kwamen als paddenstoelen uit de grond.

Je kunt je voorstellen dat artsen door al die onbegrepen klachten van generaties vrouwen flink met medicijnen hadden leren strooiden.

Toen er vervolgens ook door die klachten voluit over seksualiteit gesproken kon worden organiseerden *Vrouwen tegen Verkrachting* zich. *Vrouwen tegen haar Wil* lieten zich horen. Die laatsten waren vrouwen die vonden dat er ook binnen het huwelijk verkrachtingen plaats vonden. Geleidelijk aan kwam in het midden van de jaren tachtig - het is echt pas twintig jaar geleden - ook de ellende boven water van de gevolgen van seksueel geweld tegen meisjes en volwassen vrouwen.

Natuurlijk waren er, voordat de vrouwenhulpverlening op gang kwam, al gezins- en relatietherapieën in de traditionele hulpverlening. Deze streefden echter vooral naar de instandhouding van het gezin. Of de relatie. En die ging meestal ten koste van de vrouw. Aanpassen en terug in je hok. Let wel: de meeste vrouwen in die tijd hadden nog geen eigen werk, dus geen eigen inkomen. Ze konden ook vaak niet anders dan ‘terug in hun hok’.

In de vrouwenhulpverlening wordt geweld van mannen tegen vrouwen in verband gebracht met de ongelijke machtsverhouding tussen mannen en vrouwen. Met de opvoeding van jongens en meisjes binnen het gezin en in de maatschappij. In die vrouwenhulpverlening werden de klachten van vrouwen beschouwd als signalen van onvrede met het leven dat die vrouwen leidden. Hun schijnbaar vanzelfsprekende en onontkoombare - want zogenaamd door de

natuur gegeven - positie werd door vrouwen zelf ter discussie gesteld. Die vrouwen steunden elkaar om te komen tot zelfstandigheid en onafhankelijkheid.

Als ik nu terug ga naar die nota van 1986, je moet begrijpen dan zijn vrouwen al zo'n zestien jaar met hun zelfhulpgroepen bezig, dan wordt de overheid eindelijk wakker. Dan kan er over gepraat worden om die hulpverlening officieel te erkennen en te professionaliseren. Want al die zelfhulpgroepen werden door niet-professionele en onbetaalde vrouwen draaiende gehouden.

Door de overheidserkenning is er langzamerhand binnen de reguliere hulpverlening ruimte gekomen dat professionele vrouwen hun intrede doen. Zij behandelden vrouwen vanuit feministische principes en inzichten. Maar ze moesten dat vaak nog doen binnen de nauwe marges van de reguliere, dus erkende psychologische en psychiatrische opvattingen. Er bestond nog geen wetenschappelijke theorie over de dit soort hulpverlening die door de 'mannen' waren geaccepteerd.

Dit stukje geschiedenis is belangrijk voor jullie als zorgverleners. Want ook jullie zouden vanuit die geschiedenis moeten leren kijken naar jezelf allereerst en de hulpvragenden met wie je te maken krijgt in het bijzonder. Hoeveel heb jij nog in je genen zitten van die oude rolverdeling, van dat verwachtingspatroon? In hoeverre speelt dit verleden bij de vrouw - en vergeet de mannen niet - nog een rol bij de hulpvragenden met wie jij te maken krijgt in je werk?

Is dat alles geschiedenis? Verleden tijd?

Ik haalde een artikel uit de krant van jl. zaterdag. De kop: gehandicapt en vrouw: dubbel pech. Nu bemoeien de Verenigde Naties er zich mee. Zo ver is de vrouwenstrijd wel opgeschoten. De VN willen, dat betekent wereldwijd, dat er een verdrag gaat komen waarin wordt vastgelegd dat gehandicapte vrouwen ook recht hebben op een zelfstandig bestaan. Dus op een opleiding. Dus op werk. En wat staat er in dat artikel van jl. zaterdag: want dit recht op én opleiding én op werk van gehandicapte vrouwen wordt door overheden en door **hulpverleners** niet altijd gestimuleerd. De vraag aan jullie zelf kan dan zijn: hoe is mijn blik als hulpverlener gericht?

Bijvoorbeeld een uitdrukking van een hulpverlener in dat interview: 'meisje, je hebt toch recht op een uitkering, je hoeft niet te werken. Maar de geïnterviewde vrouw wil geen uitkering. Ze wil gewoon meedoen in de samenleving.

De zorg ontfutseld

Ad c. De thema's van de tweede feministische golf, vanaf eind jaren zestig waren vooral gericht op:

- recht op arbeid voor vrouwen,
- haar rechtspositie,
- onderwijs voor vrouwen,
- seksualiteit en gezondheid,
- de positie van vrouwen binnen machts- en besluitvorming.

Arbeid en economische zelfstandigheid kregen een zwaar accent. Want vrouwen waren zich ervan bewust: pas als je je eigen boterham verdient, dus volledig economisch onafhankelijk

bent, dan kun je beschikken over je eigen leven. De acties van onder andere Man-Vrouw-Maatschappij, de eerste feministische organisatie die opkwam uit de acties eind jaren zestig, waren er vooral op gericht de arbeid voor gehuwde vrouwen te verbeteren. Heel wat vrouwen hadden toen gestudeerd, maar werken was voor een getrouwde vrouw grotendeels nog taboe. Ging je trouwen en nog langer daarna, kreeg je een kind, dan werd je ontslagen. Ook vrijwilligerswerk, dat heel wat vrouwen deden, moest, vonden de feministen, als arbeid worden gekwalificeerd. Huishoudelijke arbeid moest worden opgewaardeerd. De ongelijke positie tussen mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt moest worden opgeheven. Evenals de ongelijke beloning voor gelijke arbeid, waaraan nu nog geen einde is gemaakt.

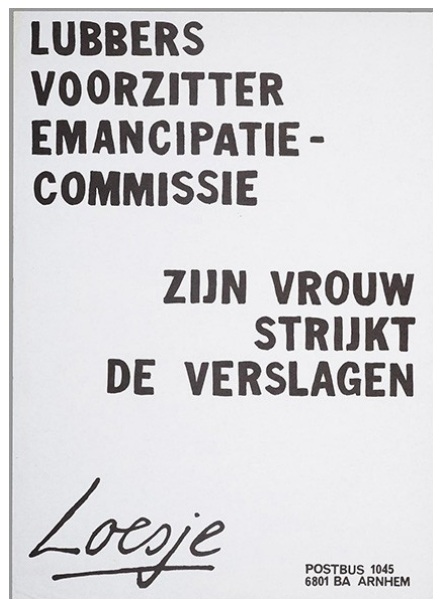
Een voorbeeld: toen mannen eenmaal verpleegkundigen werden in de jaren zeventig, maakten zij gelijk betere kansen op hogere banen. En ze kregen hogere beloningen.

Zorg en emancipatie op gespannen voet

De politicologe en hoogleraar Vrouwenstudies, feministe van het eerste uur, dr. Selma Sevenhuijsen, heeft het onderwerp over het verwaarloosde thema van de zorg door vrouwen voor het eerst bespreekbaar gemaakt. Zij schreef in 1996: *Zorg en emancipatie lijken nog al eens op gespannen voet te staan*. Arbeidsparticipatie voor vrouwen. Dat was sinds de opkomst niet alleen voor vrouwen maar ook voor de regering een belangrijk streven. Sinds het begin van de jaren zeventig, toen het kabinet Den Uyl aan de macht kwam, verwierven feministen geleidelijk aan plaatsen in organisaties en in de politiek om emancipatie ook werkelijk in wetgeving tot uitdrukking te brengen. Want alleen door goede wetgeving verbeter je de structuren. Misdraagt zich dan iemand door vrouwen achter te stellen of minder te betalen, of haar geen carrièremogelijkheden te bieden, dan kun je naar de rechter stappen met die wet van gelijkberechtiging in de hand.

Dan alleen kom je vooruit om verkeerde verhoudingen te veranderen. Want emancipatie veroverd niet snel de hoofden en harten van mannen en evenmin van vrouwen. Het oude rolpatroon is vaak nog o zo geliefd. En gemakkelijk. Bij die emancipatoire wetgeving die vanaf het midden van de jaren zeventig langzaam op gang kwam, hadden zowel feministes als de overheid vooral het verwerven van arbeidsparticipatie van vrouwen op het oog. Maar, zegt Sevenhuijsen in haar boek in 1996: 'Wat er vanuit een emancipatieperspectief met de wereld van de zorg moest gebeuren, dát kreeg maar weinig aandacht.' Je kunt dus zeggen dat vrouwen zich, nadat ze eeuwenlang als vanzelfsprekend aansprakelijk waren geweest voor de zorg op alle terreinen, zich daarvan hadden afgekeerd. Best te begrijpen. Vrouwen wilden vooruit. En zorg was altijd een terrein dat door mannen en de maatschappij ondergewaardeerd, en evenmin betaald werd. Ook vrouwen trokken hun handen ervan af. Nu moet de man maar eens gaan zorgen. Of zorg tenminste gaan delen.

Nu, we weten allemaal dat de man daar nauwelijks of niet toe bereid is. En als de mannen van de jongere generaties dat wel willen, dan werpen werkgevers en de maatschappij allerlei

barrières op, om hen zo snel mogelijk van dat idee af te brengen. Wie ontfermden zich over de zorg in onze samenleving? Je zult het niet geloven: de ondernemers. Want: de economisering of verkapitalisering van de zorg werd geleidelijk aan een feit. Zorg werd een nieuwe economische sector waarin veel te verdienen is voor ondernemers,

Eind van de jaren negentig begonnen de publieke discussies over de toekomst van de verzorgingsstaat en het beleid in de gezondheidszorg. Maar ook door discussies over de herverdeling van het familierecht. Deze ging onder andere over de wet dat ook vrouwen vanaf begin jaren negentig economisch zelfstandig moesten zijn. Dat had de vrouwenbeweging toch gewild? Ja, maar niet door een veel te vroege afbraak van de sociale wetgeving.

Ik ben van mening dat de overheid de eisen van de vrouwenbeweging vooral heeft gebruikt om de sociale wetgeving in versneld tempo af te breken. Daardoor is de armoede onder vrouwen enorm toegenomen. En zal in de toekomst nog meer toenemen als vrouwen de zorg voor kinderen en de zorg voor een zelfstandig inkomen in hun eentje moeten blijven oplossen.

De maatschappelijk discussie aan het eind van de jaren negentig ging nu over de herwaardering van zorg. Zorg moest nu als een zinvolle activiteit worden gezien. Zorg moest ook gezien worden als een moreel perspectief, zonder dat het als typisch vrouwelijk of als typisch een privéaangelegenheid werd gezien.

Sevenhuijsen pleit er in haar boek voor dat de feministische stem mee gaat doen in die publieke discussie over de zorg. Vrouwen die kritisch in de samenleving willen staan, moeten zich er weer mee bemoeien. Zich er niet vanaf keren, want, zegt Sevenhuijsen, zorg is een kostbaar goed.

Sevenhuijsen wil dat er niet alleen gekeken wordt naar een herverdeling van zorg en arbeid tussen mannen en vrouwen. Nee, ze wil dat onze hele samenleving anders gaat denken over en kijken naar zorg, naar moraal en naar politiek. Die drie hebben namelijk met elkaar te maken.

Voorbeelden

Feminisme en vrouwenstudies hebben aan de universiteiten, want daar zijn de feministen intussen ook beland, eigen visies ontwikkeld op bijvoorbeeld de gezondheidsethiek. Sevenhuijsen wil dat wij met z'n allen, en daar nemen jullie als a.s. hulpverleners een belangrijke plaats bij in, dat wij met z'n allen op zoek gaan naar manieren om zorg een plaats te geven in hoe wij ons burgerschap invullen. Bijvoorbeeld. Hebben wij een eigen mening over wat zorg is? Kennen we daar voorbeelden van? Bijvoorbeeld: sluit je ouderen met z'n allen op in tehuizen, of ontwikkel je zorgsystemen zodat ze op een plezierige manier zo lang mogelijk voor zichzelf kunnen blijven zorgen? In hun vertrouwde omgeving? Hoe zou die zorg moeten worden ingericht? Wat hebben we daar als burgers voor over? Hoeveel van ons nationale budget willen we daarvoor beschikbaar stellen?

Sevenhuijsen bedoelt dat vooral als een zaak van de moraal. Of beter gezegd als een ethiek. Zorgen voor het goede en het welzijn in het leven. En níét hoeveel er door de business aan zorg te verdienen valt. Zorg is niet een zaak van ondernemers. Zorg is een zaak van burgers, en vanuit onze visie als burgers, een zaak van de overheid.

Als we het hebben over ethiek betekent dat: hoe handel je in die werkelijkheid? De vraag voor ons vrouwen in deze tijd is: hoe handelen vrouwen in de hoofdzakelijk door mannen uitgedachte werkelijkheid waarin wij leven? Hoe wordt er over zorg gedacht?

Hoe zouden vrouwen die zorg willen vorm geven?

Misschien kan feministische ethiek daarbij behulpzaam zijn.

Wat is feministische ethiek?

Definitie: feministische ethiek is een vorm van systematische reflectie op het menselijk handelen en de door mensen geproduceerde instellingen onder het opzicht van goed en kwaad, menswaardigheid en mensonwaardigheid.

Zij denken dus na over dit handelen vanuit een bepaalde kijk op de werkelijkheid.

Hierin verschilt een feministische ethiek dus niet van andere vormen van ethiek.

Wat is wel een verschil? Dat de zienswijze voortkomt uit en leidt tot een specifieke vorm van menselijk handelen: de praktijk van bevrijding en gerechtigheid van en voor vrouwen. Voorbeeld: De houding van dr. Aletta Jacobs ten opzicht van prostituees aan het eind van de negentiende eeuwse prostituees.

Met andere woorden: een feministische ethiek vertrekt vanuit een specifieke vorm van menselijk handelen als bron van ethische reflectie op alle vormen van menselijk handelen

Zo komen we bij het beslissende verschil tussen feministische ethiek en alle andere vormen van ethiek namelijk: haar inzet voor de opbouw van een goed, menswaardig leven voor vrouwen en de bestrijding van onrecht dat haar wordt aangedaan.

Ook andere vormen van structureel onrecht komen in het vizier van feministische ethiek, zoals rassen- en klassentegenstellingen, uitbuiting van de natuur en gedwongen heteroseksualiteit.

Specifiek voor feministische ethiek is dat de vraag naar een goed en rechtvaardig leven zich toespitst op de vraag: **wat is een goed leven voor vrouwen?**

Centrale vraag voor feministische ethiek is: of het menselijk handelen en de door mensen geproduceerde instellingen recht doen aan vrouwen en een menswaardig leven voor haar bevorderen.

Feministische ethica's leggen nadruk op het gemeenschappelijk goede. Het gaat dus niet om het goede voor een individu. Het eigen goed. Het is niet egocentrisch gericht. Of alleen op vrouwen gericht. Feministische ethica's zeggen: het is niet het volledig goede, want dat volledig goede vereist de bijdrage van mannen en kinderen daaraan. Het is niet een zaak van

vrouwen alleen. De zaak van het gemeenschappelijk goede is ook een zaak van de armen, de ouderen, de zwarten, de vluchtelingen, de zwervers. En noem maar op.

Wie mogen er meepraten om dat gemeenschappelijk goede te benoemen? Hoe onze gemeenschap er uit moet gaan zien? Het is niet alleen een zaak van machthebbers of van zakelijke ondernemer. Nee van hen het laatst.

En de vraag: is het voor het eerst dat vrouwen met deze kwestie bezig zijn? Ik vind dit een belangrijke bezinning. In hoeverre hebben vrouwen daar in het verleden serieus werk van gemaakt?

Het ontdekken van de eigen spiritualiteit

Ten slotte: Jullie hebben voor zorgarbeid gekozen. Waar haal je je kracht vandaan? Ik wil er voor pleiten dat jullie leren je eigen spiritualiteit te ontdekken.

Onder spiritualiteit kun je verstaan een bepaalde geesteshouding van waaruit mensen leven. Een spiritualiteit die hun hele persoon, naar geest en lichaam, hun zienswijze, hun werk, hun waarden en perspectieven en al hun relaties kleur en zin kunnen geven.

Spiritualiteit wordt vaak gezien in een religieuze context, geworteld in een bepaalde religie, of een geloof. Maar ook buiten het geloof en de godsdienst kan er een spiritualiteit opbloeien van respect voor al wat leeft, voor waarden die leven gevend zijn en niet destructief is, een spiritualiteit van eerbied voor het eigene van ieder mens en voor al het geschapene. Dat laatste wens ik jullie toe in het werk dat jullie na je opleiding gaan doen.

Gebruikte Literatuur

- d' Ancona, Hedy, Annemarie Kloosterman, Selma Leydesdorf e.a. (red.), *Tweehonderd jaar emancipatie van A tot Z. Vrouwenlexicon* (Utrecht 1989)
- Halkes, Cath. J.M., *...en alles zal worden herschapen. Gedachten over de heelwording van de schepping in het spanningsveld tussen natuur en cultuur* (Baarn 1989)
- Kroef, Marja, Ineke Jansen, Nel Willekens (red.), *Kenau of nachtegaal. Vrouwen in de verpleging en verzorgende beroepen*, Projectgroep vrouwenhulpverlening. Ministerie van Sociale zaken (Den Haag, 1986)
- Sevenhuijsen, Selma, *Oordelen met zorg. Feministische beschouwingen over recht, moraal en politiek* (Amsterdam, 1996)
- Waaijman, Kees, *Spiritualiteit. Vormen, grondslagen, methoden* (Kampen 2000)